

До спеціалізованої вченої ради Д 61.051.01
по захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук
в ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»: 88000, Україна,
Закарпатська обл., м. Ужгород,
пл. Народна, 3

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора,
професора кафедри теорії та історії права та держави**

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Дідича Тараса Олеговича

на дисертацію ПОГОРЕЛОВОЇ Зої Олександрівни

**на тему «Нормотворча діяльність Української держави: історична
генеза і сучасний концепт», подану на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія
держави і права; історія політичних і правових учень»**

Актуальність обраної теми дисертаційного дослідження Погорєлової Зої Олександрівни полягає в тому, що в ньому вперше здійснено спробу дослідити нормотворчу діяльність саме Української держави шляхом проведення наскрізного аналізу її зародження, становлення, розвитку та функціонування на сучасному етапі розбудови вітчизняної правової системи та державності. Вказаний вектор наукового дослідження феномену нормотворчої діяльності є безсумнівно новаторським, оскільки дисертанткою вдало поєднано такі пізнавальні аспекти нормотворчої діяльності як:

1) вимір національних особливостей нормотворчої діяльності Української держави, з одного боку;

2) вивчення генези становлення вітчизняної нормотворчої діяльності аж до сьогодення – з іншого боку.

Звернення саме до національних традицій нормотворчої діяльності нашої держави заслуговує на всебічну підтримку авторки у її наукових пошуках, які є витребуваними з огляду на перспективи повосенної розбудови держави саме на засадах якісної та ефективної нормотворчої роботи, заснованої на аналізі як історії розвитку нормотворчості в нашій країні, так і виробленні ефективних шляхів вдосконалення нормотворення з урахуванням наявних недоліків.

Крім того, актуальність тематики дисертаційної роботи Погорелової З.О. доводиться наявними недоліками практики нормотворчої діяльності в Україні, що негативно відбивається на якості законодавчої бази. Підвищення рівня нормотворчої діяльності Української держави з урахуванням ґрунтового аналізу наявних недоліків нормотворення, які переважно мають історично зумовлений, системний характер, неможливе без ґрунтового попереднього наукового дослідження особливостей вітчизняного нормотворення. Саме вдосконалення нормотворчої діяльності на основі всебічних наукових досліджень має бути в пріоритеті, порівняно з епізодичними виправленнями вже наявних недоліків в нормотворчих актах.

Актуальність теми дисертації посилюється і останніми змінами в правовому забезпеченні нормотворення в Україні, а саме прийняттям Законів України «Про правотворчу діяльність» від 24.08.2023 р. № 3354-IX та «Про лобіювання» від 23.02.2024 № 3606-IX, положення яких суттєво посилюють правове, методичне, організаційне забезпечення нормотворення в нашій країні, проте не позбавлені недоліків, які потребують свого оперативного опрацювання, наукового переосмислення з огляду на те, що введення вказаних законодавчих актів в дію відтерміновано.

Також, варто цілком погодитись з дисертанткою в тому, що проблематиці нормотворчої діяльності та її органів присвячено чимало наукових праць відомих філософів, дослідників-правознавців Європи та вітчизняних правознавців, водночас на сьогодні в юридичній доктрині

переважає легістське розуміння сутності правотворчої, законотворчої і нормотворчої діяльності як споріднених (с. 23 – 24). Тому сьогодні в науковому плані важливим вбачається переосмислення нормотворчої діяльності держави з огляду на участь в цій діяльності і інших суб'єктів, які є інституціями громадянського суспільства. З огляду на це в роботі авторкою цілком правильно проведене наукове дослідження крізь призму функціональної ролі держави в нормотворчій діяльності в умовах активізації розбудови громадянського суспільства в Україні.

Про актуальність дослідження свідчить і те, що дисертаційну роботу підготовлено в межах науково-дослідної теми кафедри теорії та історії держави і права ДНУЗ «Ужгородський національний університет» - «Трансформація політико-правової системи країн Центральної та Східної Європи: гносеологічний та практичний аспект» (номер державної реєстрації НДР: 0119U101973).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження Погорелової З.О. характеризується системним підходом до предмету дослідження, логічним викладенням змісту роботи та послідовністю аргументації запропонованих висновків. Для досягнення поставленої мети з точки зору методології дисертаційне дослідження базується на використанні широкого спектру методологічного інструментарію, який дав змогу забезпечити всебічний аналіз і повноту дослідження нормотворчої діяльності Української держави як в історичній ретроспективі, так і з точки зору сьогодення.

Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертанткою, у своїй більшості є аргументованими та переконливими. Для обґрунтування своїх висновків, пропозицій та рекомендацій авторкою використано широку джерельну базу за темою дисертаційної роботи. Список використаних джерел охоплює 529 найменувань.

Положення, висновки і рекомендації, обґрунтовані в дисертації, базуються на вдалому поєднанні засадничих положень:

а) теорії права (вчень про норми права, нормотворчість, правотворчість, законотворчість, нормативно-правовий акт, юридичну практику та юридичну діяльність);

б) галузевих юридичних досліджень про специфіку нормотворчості у відповідній галузі законодавства;

в) прикладних наукових досліджень, які стосуються методики, стратегії та тактики нормотворчої діяльності;

г) практики нормотворчості в Україні (на прикладах нормотворчої діяльності Верховної Ради України, Глави держави, Кабінету Міністрів України та центральних органів виконавчої влади України).

Обґрунтованість наукових положень підтверджується апробаційною та публікаційною активністю дисертантки, що відображена у 33 наукових публікаціях.

Достовірність та наукова новизна отриманих результатів.

Ознайомлення зі змістом дисертації здобувачки дозволяє стверджувати, що визначена у вступі мета успішно досягнута, а окреслені завдання виконані. Вказане, насамперед, підтверджується належною методологічною основою наукового дослідження. Відповідно до правил наукознавства авторкою правильно визначено методологічну основу дослідження, яка поєднує в собі «сучасні філософсько-світоглядні підходи до права, що ґрунтуються на природно-правовій доктрині, теорії народного суверенітету і визнанні народу не лише джерелом влади, але й джерелом права, що дають можливість пояснити не тільки природу права і його роль у сучасному суспільстві, відносну незалежність права від політики, а й більш точно зрозуміти сутність і співвідношення між такими юридичними категоріями як нормотворчість, правотворчість і законотворчість, нормотворча, правотворча і законотворча діяльність та сприяти їх більш коректному використанню у правовій доктрині, правових прикладних дослідженнях» (с. 26 – 27). Такий підхід є цілком правильним, оскільки визначає як пізнавальну стратегію наукової роботи, так і дозволяє всебічно обґрунтувати результати наукової роботи. Крім того, методологічна основа дисертації розкрита авторкою в означеному

підрозділі дисертації, де визначено та охарактеризовано функціональні можливості методологічного інструментарію (методологічних підходів та методів наукового дослідження) щодо всебічного дослідження предмету роботи.

Враховуючи використання достатньої кількості джерел, матеріалів нормотворчої практики, методів наукового пізнання, можна зробити висновок про належний та достатній рівень достовірності результатів дисертаційного дослідження.

Ознайомившись із дисертаційною роботою З.О. Погорелової на тему: «Нормотворча діяльність Української держави: історична генеза і сучасний концепт», можна виділити низку положень, які містять елементи наукової новизни в теорії права. Зокрема авторкою на підставі аналізу історії розвитку вітчизняної нормотворчої діяльності вперше обґрунтовано висновок про історичну тенденцію переходу від соціального управління у формі індивідуальних наказів на основі адміністративного розсуду до соціального управління на основі нормативного регулювання, монополізації нормотворчої діяльності в руках правителів, концентрування повноважень в рамках спеціально уповноважених органів та професіоналізації нормотворчої діяльності.

Заслуговує на окрему увагу внесок авторки у розвиток понятійно-категоріального апарату юридичної науки в частині розмежування понять правотворчої і нормотворчої діяльності, взаємозв'язку понять правотворення і законотворення, уточнення розуміння природи процесу правотворення, умов набуття приписами закону правового характеру. Також авторкою удосконалено визначення поняття нормотворчої діяльності, вклавши в основу такого визначення ідею форм реалізації нормотворчої функції держави.

Важливо відзначити внесок дисертантки в частині переосмислення владної природи і змісту нормотворчої діяльності діяльність держави, як владної діяльності її уповноважених органів і посадових осіб, пов'язану із функцією здійснення влади, що полягає у встановленні правил поведінки

шляхом прийняття нормативних актів, які мають загальнообов'язковий характер, встановлюють обов'язки громадян та їх відповідальність.

Окремо варто зазначити про уточнене авторкою розуміння народного суверенітету як легітимної основи парламентаризму, установчої і законодавчої влади парламенту (одне з найголовніших призначень парламенту – здійснювати законодавчу владу, відповідно до конституційного принципу поділу влади, закріпленого у статті 6 Конституції України), що дає можливість чітко визначити межі законодавчих повноважень і, відповідно, природу і межі законотворчих повноважень парламенту та інших суб'єктів. Внеском дисертантки є те, що окремою складовою народного суверенітету є формування парламенту заради наділення його та подальшої реалізації ним законотворчих повноважень.

Також науковим внеском авторки у дослідження проблематики нормотворчості є положення, які стосуються форм реалізації нормотворчих повноважень Президента України. Авторкою окремо наголошено на формі нормотворчої діяльності, що передбачає необхідність дотримання відповідного способу і процедурно–процесуального порядку, відображатися у певній системі взаємозалежних, організаційно упорядкованих та послідовних дій, що підпорядковані загальній меті і спрямовані на отримання конкретного результату; нормотворча діяльність має здійснюватися також не тільки з застосуванням відповідних засобів контролю за цією діяльністю та супроводжуватися контролем за конституційністю і законністю актів, що приймаються Президентом України, а також дотриманням внутрішньої процедури підготовки і проходження правових актів Президента України, фіксації її результатів. Також заслуговує на позитивну оцінку пропозиція дисертантки виокремити процесуальні стадії нормотворчої діяльності Президента України та процесуальних проваджень, які були всебічно охарактеризовані у змісті дисертації.

З точки зору практики нормотворчості відзначаються високим ступенем новизни положення, які стосуються:

- контролю за конституційністю і законністю актів суб'єктів виконавчої влади;
- удосконалення організаційно-правових аспектів нормотворчої діяльності органів державної влади;
- обґрунтованих авторкою напрямів удосконалення нормотворчої діяльності Кабінету Міністрів України тощо.

Крім зазначеного, у роботі містяться і інші положення, висновки та рекомендації, які в сукупності забезпечують цілісність наукової новизни здійсненого дослідження, відображають суттєвий внесок дисертантки у розвиток науки теорії права.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та оформлення.

Структура дисертації є логічно-побудованою, що обумовлена метою, завданнями та предметом дослідження і складається зі вступу, шести розділів, що містять двадцять один підрозділ, висновків та списку використаних джерел (529 найменувань). Загальний обсяг дисертації становить 419 сторінок.

Анотація у стислій формі відображає основні положення дослідження, які викладена українською та англійською мовами, доповнена переліком публікацій здобувача, у яких висвітлено основні результати дослідження.

У вступі обґрунтовано ступінь наукової розробленості проблеми та її значущість, аргументовано необхідність проведення дослідження, охарактеризовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету дослідження, окреслено поставлені завдання наукового пошуку, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, описано використаний методологічний інструментарій дослідження, сформульовано наукову новизну отриманих результатів, наведено інформацію щодо апробації матеріалів дисертації, публікації авторки, структуру та обсяг дисертації тощо.

У розділі 1 «Ступінь розробки теми нормотворчої діяльності держав і методологічний інструментарій дослідження» ґрунтовно проведено аналіз наукові підходи й концепції, що складають теоретичне підґрунтя

дисертаційного дослідження, а також сформовано методологічні засади для висвітлення проблеми нормотворчої діяльності в Українській державі з точки зору генези її становлення та сучасного стану функціонування. Авторкою грамотно та критично оцінено ступінь наукових розробок нормотворчої діяльності Української держави та зроблено обґрунтований висновок, що на сучасному етапі розвитку права і держави цілісна теорія нормотворчої діяльності держави має ґрунтуватись на кристалізації розуміння сутності права і закону, встановленні правильного співвідношення цих понять, уточненні розуміння природи процесу правотворення, умов набуття приписами закону правового характеру. Заслугує на позитивну оцінку виокремлення в роботі методологічної основи наукового дослідження предмету роботи. Авторкою, на основі попереднього аналізу специфіки предмету дослідження не лише визначено коло науково перспективного методологічного інструментарію роботи (системи принципів наукового пізнання, методологічних підходів та методів наукового дослідження), але і обґрунтовано власну методологічну стратегію роботи, яка пов'язана із вивчення нормотворчої діяльності як складного феномену правової реальності, що сприймається на основі інтеграційної концепції праворозуміння.

У розділі 2 «Історія становлення нормотворчої діяльності держав та вчення про їх природу», який складається з трьох підрозділів, дисертанткою проведено періодизацію зародження та розвитку нормотворчої діяльності в межах раннього періоду, періоду середніх віків та Нового часу. Авторкою надана характеристика практики нормотворчої діяльності за вказаними періодами та відзначено, що:

а) на початку раннього періоду існування держав (держави античного періоду) можна спостерігати процес заміни регулювання управління у формі індивідуальних наказів нормативним регулюванням, в ході якого створюються спеціальні органи, які відповідають за підготовку, прийняття і належний стан масиву нормативно-правових актів, удосконалюється

процедура їх прийняття, а юридична діяльність виокремлюється в окрему професію;

б) в середні віки продовжується інтенсивна заміна соціального управління у формі індивідуальних наказів на нормативне регулювання, а також посилюється монополізація нормативного регулювання владною верхівкою, правителями, які намагаються не лише зберегти, а й посилити традицію надавати своїй владі священного характеру;

в) у період Нового часу формується теоретичне підґрунтя для розуміння ролі держави у здійсненні ефективної нормотворчої діяльності, для вчення про зовнішні форми права, що дозволило більшості країн Європи сформувати досконалі нормативні системи з високим рівнем кодифікації.

На підставі аналізу кожного з окреслених періодів Зоєю Олександрівною зроблено цілком справедливий висновок, який заслуговує на всебічну підтримку, про те, що сутність, характер і особливості нормотворчої діяльності держав суттєво видозмінювалась з ходом історичного розвитку держав. Ця видозміна чітко простежується через призму основних історичних періодів розвитку людства.

У розділі 3 «Нормотворча діяльність української держави: поняття, правова природа, види і принципи», який включає три підрозділи, розкрито теоретико-правові аспекти вивчення нормотворчої діяльності Української держави, як органічне поєднання природи, форми та принципів такої діяльності. Заслуговує на всебічну підтримку спроба авторки розкрити сутність і природу нормотворчої діяльності, як специфічної людської форми ставлення людей до навколишнього світу, змістом якої є доцільні зміни і перетворення речей і явищ залежно від людських потреб, форм активності. Цікавими є висновки, які стосуються удосконалення понятійно-категоріального апарату, які закладені в основу відповідних положень наукової новизни отриманих результатів, а саме: співвідношення понять правотворчої і нормотворчої діяльності, взаємозв'язку понять правотворення і законотворення, природи процесу правотворення тощо. Вірним є з точки зору методології пізнання запропоновано

категоріального апарату, яке засноване на виокремлених ознаках відповідних правових явищ і процесів.

Цілком логічно та обґрунтовано З.О. Погореловою доводиться наявність правової форми нормотворчої діяльності, оскільки вона передбачена правом (фундаментальні засади цієї діяльності регулюються Конституцією і законами України), тобто ця діяльність отримує найвищий рівень легітимності, безпосередньо від парламенту, як представницького органу влади.

Важливим внеском у вивчення тематики дисертації стало уточнення переліку принципів нормотворчої діяльності, що здійснено дисертанткою шляхом їх ранжирування за ступенем їх загальності (значимості) для цієї діяльності, розкрито їх зміст та форми забезпечення.

Розділ 4 «Законотворча діяльність Верховної Ради України і напрямки її удосконалення» складається з чотирьох підрозділів, котрі стосуються характеристики народного суверенітету як легітимної основи парламентаризму, установчої та законодавчої влади парламенту, законодавчої влади, конституційних основ регулювання законотворчої діяльності та напрямів її удосконалення.

Важливе значення має проведене авторкою осучаснення розуміння значення народного суверенітету як легітимної основи парламентаризму, визначений взаємозв'язок установчої і законодавчої влади, законодавчої влади і законотворчої діяльності парламенту. На підставі вивчення природи законотворчої діяльності українського парламенту – Верховної Ради України, обґрунтовано висновок про те, що законотворча діяльність є формою реалізації делегованої народом Верховній Раді України законодавчої влади, в результаті чого парламент і його органи володіють першочерговим правом як на здійснення законотворчої діяльності, так і правом контролю за якістю законів, що подаються на її розгляд.

Важливе практичне значення мають висновки дисертантки в частині напрямів удосконалення законодавчої діяльності Верховної Ради України як складової продовження парламентської реформи. Зокрема пропонується, що

законотворча діяльність має здійснюватися з урахуванням комплексності і спиратися на концепцію законодавчого процесу «від початку до кінця» на засадах посиленої координації між ініціаторами законопроектів, на наукову методологію і обґрунтування нормотворчої діяльності, необхідності переходу до електронного парламентаризму, розробки та схвалення всеохоплюючої комунікаційної стратегії, стратегії розбудови кадрового потенціалу парламенту, суттєвого підвищення фахового рівня законопроектувальників, значного посилення ролі наукового і експертного забезпечення законотворчого процесу.

Розділ 5 «Нормотворча діяльність Президента України», який складається з чотирьох підрозділів, в якому досліджено нормотворчі повноваження Президента України, їх правова природа; проведено аналіз нормотворчої діяльності Президента України як правової форми реалізації його нормотворчих повноважень; надано характеристику конституційним основам регулювання нормотворчої діяльності Президента України та порядку її здійснення; окрема увага приділена питанням практики реалізації Президентом України права вето.

Заслуговує на позитивну оцінку висновок авторки про зміст нормотворчих повноважень Президента України, які є повноваженнями по встановленню, зміні і скасуванню загальнообов'язкових правил у формі видання нормативних актів. Вони реалізуюватися завжди і виключно з метою виконання Президентом України своїх функцій, завдань та повноважень. Доведено неможливість делегування іншим органам або суб'єктам повноважень Президента України.

Важливо відзначити обґрунтовані авторкою пропозиції щодо удосконалення нормотворчої діяльності Президента України, яка має здійснюватися з застосуванням відповідних засобів контролю за цією діяльністю, супроводжуватися контролем за конституційністю і законністю актів, що приймаються Президентом України, а також дотриманням внутрішньої процедури підготовки і проходження правових актів Президента України, фіксації її результатів. Крім того підкреслено, що процедура нормотворчої діяльності Президента України, включаючи законодавче

регулювання, де цього вимагає Конституція, має бути урегульована. У зв'язку з цим пропонується підготувати та прийняти профільний законодавчий акт, в якому на законодавчому рівні врегулювати ключові питання нормотворчої діяльності, в тому числі надати можливість Президенту України самостійно встановлювати окремі процедури нормотворчої діяльності в тому чи іншому органі державної влади. При чому справедливою є обмовка авторки, що розробка подібного проекту закону можлива не задля унормування статусу і повноважень глави держави, оскільки є неможливим уникнути у законі розширення чи звуження конституційних норм, а виключно задля правового регулювання порядку здійснення повноважень Президента, зокрема, порядку утворення і діяльності консультативних і дорадчих органів при Президентові, його матеріального забезпечення, а також загальних питань, які стосуються нормотворчості Президента.

У розділі 6 «Нормотворча діяльність органів виконавчої влади», який складається з п'яти підрозділів, дисертанткою акцентовано увагу на питаннях нормотворчих повноважень суб'єктів виконавчої влади, конституційних основах регулювання їх нормотворчої діяльності, а також напрямів її удосконалення, в тому числі в умовах воєнного стану.

У змісті підрозділу детально розкрито повноваження органів виконавчої влади як невід'ємної частини їх правового статусу, що слугують засобом здійснення ними державної влади і здійснюються самостійно, без неправомірного втручання, завжди і виключно з метою виконання органами виконавчої влади своїх функцій, завдань та повноважень, в межах компетенції.

Заслуговує на всебічну підтримку висновки авторки про необхідність посилення застосування відповідних засобів контролю за цією діяльністю, контролю за конституційністю і законністю актів, що приймаються органами виконавчої влади, з дотриманням внутрішньої процедури підготовки і проходження нормативних актів органів виконавчої влади, фіксації її

результатів, а також необхідність посилення моніторингу виконання нормативних актів Уряду.

Як і у попередніх підрозділах дисертації, дисертантка окремо приділяє увагу практичним питанням удосконалення нормотворчої діяльності суб'єктів виконавчої влади, зокрема доводить доцільність розширення повноважень Кабінету Міністрів України в умовах воєнного стану та суттєве спрощення нормотворчих процедур; посилення правового забезпечення нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та інших органів виконавчої влади, що володіють нормотворчими повноваженнями в частині оптимізації порядку проведення публічних консультацій з громадськістю з питань підготовки і прийняття нормативних актів, інших рішень та їх законодавчого регулювання тощо).

Після кожного розділу дисертації сформульовано висновки, у яких висвітлено зміст розглянутих питань і які як і загальні висновки відповідають отриманим результатам, мають належну аргументацію та достатній рівень достовірності. Завершують основну частину дисертації висновки, в яких чітко та обґрунтовано узагальнено отримані результати дослідження, що підтверджує логічність та послідовність змісту дисертації, а також її завершений характер.

Теоретичне та практичне значення результатів дослідження.

Дослідження зумовлене його актуальністю в контексті правового реформування, євроінтеграційних прагнень України. Ідеї, узагальнення, висновки, зроблені у дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у:

- *нормотворчій діяльності суб'єктів державної влади* – при визначенні меж нормотворчих повноважень та удосконалення усіх аспектів нормотворчої діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету міністрів України і центральних органів виконавчої влади;
- *правозастосовній діяльності* – при здійсненні нормотворчої діяльності органів державної влади, підготовці проектів їх нормативних актів;

- *науковій роботі* — для подальших теоретичних розробок питань нормотворчої діяльності органів державної влади;

- *викладацькій діяльності* – для використання у викладанні юридичних і політологічних дисциплін, а також у розробці науково–методичних і навчальних посібників.

Повнота викладення наукових результатів дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення у 33 наукових працях, зокрема, у 22 статтях, опублікованих у фахових виданнях, в тому числі 3 статтях, опублікованих у наукових виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз даних Scopus, 1 статті – у Web of Science, 2 статей – у фахових виданнях з юридичних наук України категорії «А», а також у 11 тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях. Всі публікації дисертантки стосуються тематики дисертаційної роботи, відображають її зміст та підтверджують високий рівень апробації результатів дослідження. Така апробація результатів наукової роботи є достатньою. Кількість наукових публікацій З.О. Погорелової, обсяг, якість, повнота висвітлених результатів та розкриття змісту дисертації відповідають нормативним вимогам.

Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбулась апробація положень, рекомендацій та висновків дисертації, характер статей дисертантки, в яких відображено положення дисертації і результати проведеного дослідження, повною мірою розкривають вирішення З.О. Погореловою наукового завдання, яке полягало у розробці цілісної науково–методологічної концепції нормотворчої діяльності Української держави, включаючи розробку методологічних засад нормотворчої діяльності, з'ясування природи, сутності і напрямків удосконалення нормотворчої діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади.

Аналіз дискусійних положень та основні зауваження. Загалом позитивно оцінюючи наукову роботу, необхідно спрямувати увагу на деякі

дискусійні питання, які потребують, на нашу думку, додаткової аргументації або пояснень під час захисту:

1. В роботі авторкою слушно наголошується на тому, що правотворча діяльність безпосередньо визначається повноваженнями, якими наділені відповідні суб'єкти. Проте у змісті дисертації характеристика таких повноважень здійснюється як щодо держави, так і щодо органів держави або посадових осіб держави. Вказане питання потребує уточнення в частині того, чи ототожнює дисертантка такі поняття як нормотворчі повноваження держави та нормотворчі повноваження органів або суб'єктів державної влади? Крім того, потребує додаткового уточнення зі сторони дисертантки характеристика нормотворчої діяльності держави з точки зору категорії «повноваження»? Чи все ж таки нормотворча діяльність органів чи посадових осіб є їх «правом» (яке вони можуть використати або не використати при реалізації своїх функцій)?

2. Враховуючи важливе правове та соціальне значення нормотворчої діяльності держави, її роль у розбудові правової системи, варто підкреслити актуальність питання якості та ефективності її здійснення, оскільки наслідки недоліків нормотворчої діяльності, особливо в частині реалізації відповідних повноважень суб'єктами державної влади, можуть бути дуже значними, як в правовому, так і в політичному, економічному, соціальному плані. Тому в продовження попереднього питання, з огляду на надану характеристику нормотворчої діяльності з точки зору реалізації відповідних повноважень, хотілося б почути думку дисертантки щодо можливості запровадження юридичної відповідальності для суб'єктів державної влади, їх посадових осіб за неналежний рівень нормотворчої діяльності, випадки зловживання повноваженнями, невиконання чи неналежне виконання покладених обов'язків в сфері нормотворчості?

3. Заслуговує на позитивну оцінку проведене автором дослідження історії розвитку нормотворчої діяльності (переважно країн Європейського континенту відповідних історичних періодів), яка була періодизована в межах відповідних трьох періодів. Водночас цікавим було б почути думку

дисертанти на те, як саме вплинули та впливають європейські традиції нормотворення на нормотворчу діяльність Української держави сьогодні в умовах формування власних традицій та важливості узгодження вітчизняного нормотворення з нормотворчою діяльністю ЄС та його країн-членів?

4. Одне з положень наукової новизни дисертаційної роботи стосується характеристики владної природи та змісту нормотворчої діяльності держави, де було наголошено на тому, що нормотворча діяльність держави «...полягає у встановленні правил поведінки шляхом прийняття нормативних актів, які мають загальнообов'язковий характер, встановлюють обов'язки громадян та їх відповідальність». У зв'язку з цим виникає питання, чи можуть бути за наслідками нормотворчої діяльності держави нормативні акти, що матимуть інший статус, наприклад, рекомендаційний, декларативний тощо; чи стосуються такі акти виключно громадян, чи можуть стосуватись і інших суб'єктів права (самої держави, суб'єктів державної влади, юридичних осіб тощо)?

5. З урахуванням прийняття Верховною Радою України Закону України Закону України «Про лобіювання» від 23.02.2024 № 3606-IX є цікавою думка дисертанти щодо можливості здійснення такої лобістської діяльності по відношенню до нормотворчої діяльності суб'єктів державної влади, чи є така діяльність відмінною від лобіювання інтересів в сфері нормотворчості, що здійснюється недержавними суб'єктами?

6. В якості перспектив подальшої наукової розробки тематики нормотворчої діяльності держави цікавими були б дослідження питань здійснення нормотворення Українською державою на міжнародному та національному (внутрішньодержавному рівнях), особливо в умовах наявних викликів, пов'язаних із активізацією міжнародного нормотворення, впливу міжнародних політичних та економічних факторів, режимом воєнного стану в Україні тощо. Крім того до системи суб'єктів державної влади належать судові органи, які в сучасних умовах також набувають окремих

нормотворчих повноважень, реалізація яких є складовою нормотворчої діяльності Української держави.

Висловлені зауваження і побажання не є критичними, загалом не позначаються на позитивній оцінці дисертації та спрямовані на поглиблення наукової дискусії під час публічного захисту.

Відповідність змісту автореферату основним положенням дисертації. Ознайомлення з текстом автореферату дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом він відповідає вимогам, що ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого З.О. Погореловою дисертаційного дослідження. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Під час вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій автора, фактів порушення вимог академічної доброчесності не виявлено. Дисертація З.О. Погорелової виконана на належному науково-теоретичному та методологічному рівнях, достатньою мірою наповнена елементами наукової новизни та є самостійним, творчим дисертаційним дослідженням.

Загальна оцінка дисертаційного дослідження. Дисертація Погорелової Зої Олександрівни на тему: «Нормотворча діяльність Української держави: історична генеза і сучасний концепт» є самостійним, завершеним науковим дослідженням, у якому вирішено актуальну наукову проблему щодо розробки цілісної науково-методологічної концепції нормотворчої діяльності Української держави, включаючи розробку методологічних засад нормотворчої діяльності, з'ясування природи, сутності і напрямків удосконалення нормотворчої діяльності Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади.

Дисертаційна робота за актуальністю теми, ступенем обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизни та повноти викладу в опублікованих працях відповідає спеціальності 12.00.01. - Теорія та історія

держави і права; історія політичних і правових учень, а також вимогам до дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора наук.

Вважаємо, що дисертація на тему «Нормотворча діяльність Української держави: історична генеза і сучасний концепт», представлена на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, відповідає вимогам «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17 листопада 2021 року, а її авторка – Погорелова Зоя Олександрівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. - Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

Офіційний опонент:

**Професор кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
доктор юридичних наук, професор**

Тарас ДІДИЧ

ПІДПИС
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
КАРДАУЛІ
2021.11

Handwritten signature of Taras Didych.